

ТЕОРЕТИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ЗАСАДИ І ПРОГНОЗ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНИХ ДЕСТИНАЦІЙ ПРИФРОНТОВИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

Пацюк Вікторія Сергіївна,

кандидат географічних наук, доцент, докторант,
доцент кафедри туризму та економіки
Криворізького державного педагогічного університету
ORCID ID: 0000-0002-0401-2573
Scopus Author ID: 57817675900
Web of Science Researcher ID: E-4220-2019

Корнус Олеся Григорівна,

кандидат географічних наук, доцент,
завідувач кафедри загальної та регіональної географії
Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка
ORCID ID: 0000-0001-7469-7291
Scopus Author ID: 57198491514
Web of Science Researcher ID: AAB-6700-2021

Корнус Анатолій Олександрович,

кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної та регіональної географії
Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
ORCID ID: 0000-0002-5924-7812
Scopus Author ID: 57198508125
Web of Science Researcher ID: O-6053-2015

Казаков Володимир Леонідович,

кандидат географічних наук, доцент,
завідувач кафедри туризму та економіки
Криворізького державного педагогічного університету
ORCID ID: 0000-0002-0340-2107
Scopus Author ID: 57817809100

Стаття присвячена аналізу перспектив розвитку туристичних дестинацій на прифронтових територіях України у контексті післявоєнного відновлення. Війна суттєво змінила туристичну карту країни, спричинивши руйнування інфраструктури, скорочення туристичних потоків та формування негативного іміджу регіонів. Водночас, навіть у складних умовах війни прифронтові території можуть розвивати певні види туризму, які сприятимуть економічному зростанню та інтеграції громад для співпраці. У дослідженні використано комплексний підхід, що включає проведення й аналіз соціологічного опитування щодо особливостей розвитку українських прифронтових громад і туристичного бізнесу в умовах війни (Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Сумської, Харківської областей), емпіричні методи дослідження, порівняльний аналіз міжнародного досвіду та вивчення наукових джерел. Визначено основні загрози для розвитку туризму в прифронтових регіонах, серед яких замінованість територій, втрата культурної спадщини, міграція населення, економічна нестабільність та психологічні фактори, пов'язані з військовими діями. На основі отриманих результатів обґрунтовано потенціал розвитку таких туристичних напрямів, як волонтерський, солідарний, меморіальний, військовий, сільський та темний туризм. Особливу увагу приділено необхідності стратегічного планування, створенню безпечних туристичних маршрутів, розвитку інфраструктури та залученню інвестицій. Результати дослідження можуть бути корисними для представників органів державного управління, туристичного бізнесу, місцевих громад та науковців, які займаються питаннями відновлення регіонів після воєнних конфліктів. Перспективи подальших досліджень полягають у розробці моделей сталого розвитку туризму в постконфліктних зонах, аналізі економічного ефекту від розвитку туристичних дестинацій, а також використанні цифрових технологій для промоції туристичних можливостей прифронтових територій України.

Ключові слова: прифронтові території, волонтерський та солідарний туризм, військовий, темний та меморіальний туризм, сільський туризм.

Patsiuk Viktoriia, Kornus Olesia, Kornus Anatolii, Kazakov Volodymyr. Theoretical and geographical foundations and forecast of development of tourist destinations in the frontline territories of Ukraine

The article analyses of theoretical and geographical basis the the prospects for developing tourist destinations in the frontline territories of Ukraine in the context of post-war recovery. The war has significantly changed the country's tourist map, destroying infrastructure, reducing tourist flows and forming a negative image of the regions. At the same time, even in difficult conditions, frontline areas can develop certain types of tourism that will contribute to economic growth and community integration. The study uses a comprehensive approach, including making and analysis of a sociological survey on the peculiarities of the development of Ukrainian frontline communities and tourism business in the context of war (Dnipro, Donetsk, Zaporizhzhia, Sumy, Kharkiv), empirical research methods, comparative analysis of international experience and study of scientific sources. The main threats to tourism development in the frontline regions are identified, including mined areas, loss of cultural heritage, migration, economic instability and psychological factors related to military operations. Based on the results obtained, the potential for developing such tourist destinations as volunteer, solidarity, memorial, military, rural and dark tourism is substantiated. Particular attention is paid to the need for strategic planning, creation of safe tourist routes, infrastructure development and attraction of international investment. The study's results can be useful for representatives of public administration, tourism businesses, local communities and academics dealing with regions recovering after military conflicts. Prospects for further research include developing models for sustainable tourism development in post-conflict areas, analysing the economic impact of tourist destinations, and using digital technologies to promote the tourism opportunities of Ukraine's frontline territories.

Key words: *frontline territories, volunteer and solidarity tourism, military, dark and memorial tourism, rural tourism.*

Вступ. Розвиток туристичних DESTINAЦІЙ є важливим елементом економічного та соціального зростання регіонів, що сприяє диверсифікації локальної економіки, створенню робочих місць і збереженню культурної спадщини. Водночас воєнні конфлікти суттєво впливають на туристичну галузь, знижуючи туристичні потоки, руйнуючи інфраструктуру та формуючи негативний імідж територій. Прифронтові регіони України в умовах повномасштабної війни зазнали значних змін, що ставить перед науковою спільнотою та практиками туристичної сфери питання щодо перспектив їхнього відновлення та розвитку.

Війна на території України суттєво змінила туристичну карту країни. Традиційно популярні туристичні DESTINAЦІЇ були окуповані (Асканія Нова, Генічеськ, Скадовськ, Залізний Порт, Бердянськ), або ж зазнають регулярних руйнувань (Одеса, Запоріжжя, Харків, Святогірськ), що значно гальмує розвиток в них туристичної діяльності. Станом на 22 січня 2025 року ЮНЕСКО підтвердила пошкодження 476 об'єктів з 24 лютого 2022 року – 149 релігійних об'єктів, 241 будівлі, що представляє історичний та/або художній інтерес, 32 музеїв, 33 пам'ятників, 18 бібліотек, 1 архіву та 2 археологічних об'єктів [15]. За ініціативи Українського культурного фонду створено інтерактивну «Мапу культурних втрат», в якій відображено масштаб руйнації пам'яток унаслідок вторгнення росії в Україну [15].

Водночас прифронтові території, незважаючи на складну ситуацію, можуть мати потенціал для розвитку різних видів туризму. Відповідно необхідна більш ґрунтовна географічна оцінка основних викликів, з якими стикаються прифронтові території, аналіз перспективних видів туризму для розвитку на цих територіях, можливі шляхи їхнього відродження у повоєнний період як складова перетворення цих територій з місць конфлікту на точки туристичного інтересу.

Матеріали та методи. Вихідною точкою при підготовці даної публікації стало дослідження особливостей розвитку українських прифронтових громад і туристичного бізнесу в умовах війни, яке проводилось з 2 по 15 лютого 2023 року естонськими (Талліннський університет) та українськими вченими (Запорізький

національний університет, Криворізький державний педагогічний університет, Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка, Харківська державна академія культури) за підтримки Естонського дослідницького агентства. Соціологічні опитування, які були проведенні під час даного дослідження, заклали підґрунтя подальших різновекторних досліджень, спрямованих на формування бачення стратегії розвитку туризму прифронтових громад України задля повоєнного відновлення туристичного бізнесу [21, 22]. В даному дослідженні ми поклалися як на результати зазначеного соціологічного опитування, так і на подальші емпіричні дослідження, вивчення наукової літератури, відвідування тематичних вебінарів тощо.

Загалом у науковій літературі існують різні підходи до вивчення постконфліктного туризму, включаючи концепції військового, темного, меморіального та волонтерського туризму. Досвід відновлення туристичних DESTINAЦІЙ у країнах, що пережили воєнні конфлікти, свідчить про можливість перетворення зон колишніх бойових дій на туристично привабливі території за умови реалізації ефективних стратегій відбудови та маркетингу.

Метою цього дослідження є аналіз потенціалу розвитку туристичних DESTINAЦІЙ прифронтових територій України, визначення основних викликів і можливостей їхнього відродження, а також формування рекомендацій щодо подальшої трансформації цих регіонів у туристичні центри після завершення бойових дій.

Результати дослідження. Станом на 29.11.2024 року до переліку територій на яких ведуться або велись бойові дії належать об'єкти в 12 областях України: Дніпропетровській, Донецькій, Житомирській, Запорізькій, Київській, Луганській, Миколаївській, Одеській, Сумській, Харківській, Херсонській та Чернігівській. Звісно, інтенсивність та тривалість бойових дій в кожній з областей різна, відповідно і різний рівень руйнувань та, відповідно, збитків. Проводячи соціологічне дослідження у лютому 2023 року, нами було залучено респондентів з п'яти областей: Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Сумської, Харківської. Однак, на нашу думку, загрози розвитку туризму в кожній

з прифронтових областей є ідентичними, відтак цілком можна опиратися на наявні дані (табл. 1).

Найбільшими загрозами для туристичного розвитку громади на думку опитаних є: загроза втрати матеріальних культурних цінностей в окупованих та прифронтових територіях (72,7%); небезпечність території через її надмірну замінованість (59,7%); суттєве погіршення матеріальної спроможності клієнтів (57,5%). У той час як найнижчим рівнем загрози опитані вважають деструктивний вплив російської пропаганди, русифікації – лише 29% його оцінили як високий. Зважаючи на два роки, які пройшли після опитування, варто зазначити, що цю загрозу вкотре було недооцінено.

Окрім цього, завдяки даному соціологічному опитуванню, було визначено, які види туризму матимуть перспективи після завершення військових дій, яке представлено в табл. 2.

Як свідчать результати аналізу, більшість респондентів високо оцінювали перспективи повоєнного розвитку культурно-пізнавального (59,8%), спортивного та активного (48%), а також фестивального та подієвого видів туризму (52,8%). Однак, вже нині, аналізуючи

тенденції, характерні для туристичної сфери прифронтових регіонів, можна констатувати, що принаймні в перший повоєнний час більш пріоритетними будуть волонтерський, солідарний та меморіальний туризм, про які мова в зазначеному опитуванні навіть не йшла. До того ж значною буде вага військового та сільського туризму, і як би неперспективно (77%) не оцінювали темний туризм, він теж займе свою нішу на туристичному ринку прифронтових регіонів.

Проаналізуємо роль зазначених туристичних напрямів для туризму прифронтових територій більш докладно.

Волонтерський туризм. Цей вид туризму розглядають як використання вільного часу і доходу, для подорожей та активності за межі сфери регулярної діяльності для надання допомоги іншим людям, які її потребують [5]. Дж. Сімсон та А. Шулер Скот [7] зазначають, що починаючи з 2022 року, сплеск поїздок в Україну для участі як у бойовому, так і в небойовому туризмі спонукав до нових напрямів досліджень в контексті волонтерського туризму. По-перше, десятки тисяч людей із 52 країн долучилися до боротьби в Україні як добровольці.

Таблиця 1

Які загрози Ви вбачаєте найбільшими для вашої громади з точки зору розвитку туристичного бізнесу в умовах війни та після війни?

Загрози	Рівень загрози		
	високий	середній	низький
загроза втрати матеріальних культурних цінностей на окупованих та прифронтових територіях	72,7%	18,2%	9,1%
негативний імідж території збройного конфлікту	44%	23,2%	32,8%
загроза втрати етнокультурної ідентичності народів на окупованих та прифронтових територіях	34,1%	34,1%	31,7%
анексія територій	48,4%	26,2%	25,4%
деструктивний вплив російської пропаганди, русифікації	29%	37,9%	33,1%
небезпечність території через її надмірну замінованість	59,7%	20,9%	19,4%
відтік кваліфікованих кадрів за кордон	44,2%	35,6%	20,2%
суттєве погіршення матеріальної спроможності клієнтів	57,5%	32,1%	10,4%
загроза знелюднення території	36,4%	38%	25,6%

Таблиця 2

Як Ви вважаєте, які види туризму будуть користуватися попитом у Вашій громаді після завершення військових дій?

Види туризму	Перспективно	Важко казати	Не перспективно
культурно-пізнавальний	59,8%	25,7%	14,5%
сільський	29,1%	18,8%	52,1%
екологічний	31,9%	26,4%	41,7%
релігійний	18,7%	15,3%	66%
лікувально-оздоровчий	28,5%	17,4%	54,1%
індустріальний (промисловий)	26,4%	20,1%	53,5%
спортивний та активний	48%	26,4%	25,6%
екстремальний	27,1%	23,6%	49,3%
етнокультурний	41,6%	21,5%	36,9%
гастрономічний	38,1%	29,9%	32%
фестивальний та подієвий	52,8%	22,2%	25%
військовий	36,8%	22,2%	41%
темний	10,5%	12,5%	77%
креативний	29,9%	29,2%	40,9%
діловий	33,3%	22,9%	43,8%

По-друге, мільйони співробітників міжнародних неурядових організацій прибувають у зони військових конфліктів для надання гуманітарної допомоги. Науковці прагнуть пояснити мотивацію осіб, які вирушають у такі подорожі в ролі добровольців, незалежно від того, чи йдеться про бойову участь, чи про мирну допомогу. Дослідники класифікують такі подорожі як військово-волонтерський туризм, розглядаючи його як складову ширшого напрямку вивчення військового туризму [7].

Загалом для прифронтових територій України можна відзначити декілька напрямів волонтерського туризму: *соціальна допомога* (адресна допомога постраждалим громадянам від бойових дій, персональна доставка або передача матеріальної допомоги, допомога вимушеним переселенцям, тощо); *фізична допомога* (практична допомога у відновленні пошкодженого або зруйнованого помешкання цивільного населення; прибирання території); *допомога тваринам* (евакуація, забезпечення притулків усім необхідним, пошук нових домівок); *інформаційний фронт* (протидія дезінформації та пропаганді, блокування ворожих ресурсів, поширення правдивої інформації в ЗМІ, інтернеті та соціальних мережах); *медична допомога* (донорство, робота в медичних закладах, лекції з тактичної медицини, медико-евакуаційна діяльність у гарячих точках); *психологічна допомога* (безплатні онлайн-консультації, допомога людям, що відчувають тривогу, мають панічні атаки чи депресивні стани); *правова допомога* (безплатні юридичні консультації для людей, що постраждали від російської агресії, фіксація та документування воєнних злочинів); *туристична підтримка* (проведення екскурсій для переселенців та інших категорій на волонтерських засадах, організація походів з метою психологічного розвантаження певних категорій населення) [18].

Солідарний туризм. Під вказаним туристичним напрямком розуміють мандрівки, під час яких відбувається усвідомлена підтримка місцевих громад і локального бізнесу, яка не включає фізичної допомоги. Британські вчені С. Дольнікар та С. МакКеб визначають солідарний туризм як дії, пов'язані з туризмом, що вживаються урядами, туристичним бізнесом і туристами для допомоги людям, які страждають під час і після криз, що ґрунтуються на співчутті до людей, почутті єдності та спільному розумінні суспільних стандартів і обов'язків [3].

Солідарний туризм в Україні під час війни є важливим елементом підтримки економіки та морального відновлення, особливо в прифронтових громадах. Даний вид туризму передбачає підтримку місцевих громад та регіонів і полягає в тому, щоб туристи сприяли економічному розвитку через витрати на проживання, їжу та інші послуги, при цьому максимально враховуючи соціальні та екологічні аспекти. В Україні під час війни цей напрямок набув особливого значення через численні гуманітарні виклики, переміщення населення та потребу в підтримці постраждалих територій.

Основними завданнями солідарного туризму є: охорона культурної спадщини; інформування міжнародної спільноти про катастрофічні наслідки російського вторгнення; сприяння фінансовій підтримці місцевих

бюджетів деокупованих територій; допомога місцевим підприємствам, що переживають економічні труднощі; надання можливості для вираження підтримки та солідарності; створення попиту на подальші подорожі Україною та її регіонами [20].

Меморіальний туризм. В багатьох дослідженнях меморіальний туризм розглядається як складова темного або похмурого туризму [1, 11], однак на нашу думку, не варто повністю отожденовувати дані туристичні напрями, оскільки вони мають різні цілі, мотивації відвідувачів та етичний контекст. Якщо темний туризм може мати за мету отримання гострих вражень чи шокowego ефекту, то меморіальний туризм переважно має освітню та морально-етичну місію.

Що ж до безпосередньо трактування поняття «меморіальний туризм», то М. Казьмирчук, посилаючись на публікацію харківських дослідників А. Аніщенко та М. Яріко зазначає, що меморіальний туризм є одним з універсальних інструментів конструювання історичної свідомості народу й по суті він є засобом діалогу між нащадками свідків трагічних подій перед обличчям сучасності [13]. Л. Божко та К. Кислюк під меморіальним туризмом розуміють нові форми меморіальної діяльності, про які слід нагадати ще раз: створення «місця пам'яті» скоєних злочинів (музеєфікація місць трагедій, відкриття окремих пам'ятників, меморіальних комплексів, музеїв, виставок, присвячених трагічним подіям, створення організованих захоронень тощо) [8].

Війна не завершена, однак вже нині актуальними є питання необхідності формування культури відвідування місць пам'яті про злочини росії в Україні. При цьому зважати необхідно як на кращий світовий досвід, так і на суспільну думку населення. В контексті цього Державне агентство розвитку туризму України (ДАРТ) започаткувало ініціативу об'єднати зусилля держави та громадськості задля розробки стратегії відвідування місць пам'яті, пов'язаних з військовою агресією росії в Україні. Про це під час круглого столу, який відбувся 14 вересня 2022 року, повідомила Голова Державного агентства розвитку туризму України М. Олесків. Співробітники ДАРТ переконані, що «держава має докласти визначних зусиль для увіковічнення пам'яті про українських героїв та жертв російських звірств, належної популяризації історії незалежної України, її державотворення та спротиву, формування цілісного історичного світогляду щодо подій війни за свободу» [9].

У грудні 2023 року ДАРТ представило концепцію меморіалізації пам'ятних місць. До пілотного проєкту було включено п'ять територіальних громад Київщини. Кінцевою метою Концепції є створення мапи локацій, які стануть новими форпостами національної пам'яті, до яких у майбутньому приїжджатиме багато українців та іноземців [10]. А вже 5 лютого 2025 року за ініціати́ви ДАРТ стартував освітній проєкт «Школа для гідів. Маршрути пам'яті війни». Його метою є надання фахівцям туристичного супроводу верифікованих істориками та військовими експертами текстів, які гіді зможуть використовувати під час проведення екскурсій місцями пам'яті російсько-української війни на Київ-

щині [16]. Такі дії закладають підвалини подальшого активного розвитку меморіального туризму, однак варто додати, що аналогічні пілотні проекти маршрутів пам'яті та підготовка гідів по їх реалізації повинні здійснюватись в кожному з прифронтових постраждалих регіонів, а не лише в Столичному регіоні.

Сільський туризм. Після початку повномасштабного російського вторгнення сільський туризм у прифронтових територіях зазнав значних змін. У багатьох громадах він припинив своє існування, а працівники сфери туризму змінили вид своєї діяльності, зайнявшись, наприклад, волонтерством. Водночас досвід інших країн, де відбувалися військові дії, вказує на активний розвиток туризму (сільського також) у повоєнний час, що стало значним економічним підґрунтям для розвитку економіки та залучення інвестицій, зростання реальних доходів населення [4, 22].

Сільський туризм має велике значення для прифронтових територій України, оскільки може сприяти їхньому соціально-економічному розвитку, підтримці місцевих громад та збереженню культурної спадщини. Сільський туризм дає можливість створення нових робочих місць та подальшого заробітку для малого бізнесу, адже до обслуговування туристів залучаються фермерські господарства, садиби, гостьові будинки, виробники локальних екопродуктів, ремісники, організатори екскурсій тощо.

Сільський туризм може запобігти масовій міграції населення, створюючи умови для життя та роботи на місці. Люди, які повернулися чи повернуться з війни, можуть знайти себе в агротуризмі та ремеслах і це може розглядатися в контексті підтримки ветеранів та ВПО. Сільська місцевість, спокійна атмосфера, контакт із природою допомагають людям подолати стрес, пов'язаний із війною.

Традиційно, саме в сільській місцевості завжди зберігались культура та традиції української нації, з покоління в покоління передавались національні звичаї і традиції. Розвиток сільського туризму буде сприяти подальшому відновленню й збереженню культурної спадщини та її популяризації. Значна частка прифронтових територій Дніпропетровської, Запорізької, Сумської, Херсонської та Харківської областей колись були козацькими землями і тут цілком доцільно створювати тематичні маршрути та заходи, пов'язані з історією козацтва, їх культурою, легендами тощо. Сільський туризм у прифронтових регіонах України може стати рушійною силою відновлення та економічного розвитку. Він сприятиме збереженню громад, залученню інвестицій, психологічному оздоровленню людей та відродженню культурних традицій. Це один із реальних шляхів до сталого розвитку постраждалих територій.

Військовий туризм. Важливість тематики військового туризму для України стала зрозумілою ще до початку повномасштабного вторгнення. Вчені активно долучались до термінологічного дискурсу, висвітлювали напрями військового туризму та аналізували ресурси. М. Лущик та Я. Москвяк під військовим туризмом розуміють спеціалізований вид туризму, який

передбачає відвідування пам'ятних військових об'єктів / установ / локацій минулого і сучасності, залучення туристів до елементів сучасного військового побуту, участь у безпечних військових подіях / заходах / фестивалях тощо [14]. Д. Каднічанський та М. Каднічанська розрізняють поняття «військовий» та «воєнний», зазначаючи, що поняття «воєнний» є широким трактуванням і стосується безпосередньо війни, а поняття «військовий» – пов'язане саме з військом, військовослужбовцями та є вузьким [12].

З початком повномасштабного вторгнення зросла чисельність практичних досліджень з даної проблематики. Зокрема, в липні 2022 року київські географи на кейсі Київської області провели дослідження щодо прагнення жителів України до надання туристичних послуг у містах, пов'язаних з повномасштабним вторгненням, за результатами якого стверджують, що на основі наявних ресурсів доцільно розробляти рекреаційно-туристичну програму військової тематики [23].

Безпосередньо перспективи військового туризму у прифронтових громадах після завершення військових дій були досліджені під час соціологічного опитування, яке проводилось в рамках естонсько-українського проєкту «Розвиток українських прифронтових громад і туристичного бізнесу в умовах війни та стратегії на майбутнє» [17].

Військовий туризм є не лише перспективним, а й значущим для прифронтових територій України, оскільки є не лише важливим інструментом економічного відновлення, а й збереження історичної пам'яті, адже військові маршрути сприяють усвідомленню подій війни, формуванню патріотизму та поваги до захисників України. Однак, реалізація турів за даними маршрутами, повинна бути схвалена місцевими громадами, на території яких відбувалися військові події. Це сприятиме уникненню психологічного травматизму постраждалих мешканців. Більш повна презентація військових локацій також можлива за умови залучення як гідів військових або безпосередніх свідків подій.

Темний туризм. Як вже зазначалось, темний туризм має багато спільного з меморіальним, однак його специфіка полягає в організації подорожей, в яких задовольняється цікавість відвідувачів або ж вони отримують гострі відчуття. М. Казмирчук, посилаючись на думку Д. Далтона, що темний туризм є відвідуванням туристами місць пов'язаних із смертю або стихійними лихами, які збурили суспільну свідомість, через що місця смерті, жахів, звірств або аморальності стають атрактивними та цікавими для сприйняття крізь досвід відвідувачів [13].

У структурі темного туризму група дослідників під керівництвом З. Шильнікової виділяють декілька напрямів: туризм катастроф та стихійних лих, туризм смерті, туризм терору, місця минулих військових зіткнень та суворих історичних битв, в'язниці суворого режиму, туризм кладовищ, місця тортур, смерті, страт, місця сучасних (діючих) військових зіткнень, містичний туризм, туризм у нетрях/гетто [24].

З огляду на запропоновану структуру, можемо констатувати, що в прифронтових громадах України є ресурс для розвитку туризму смерті, місць сучас-

них військових зіткнень, а на окупованих територіях ще й місць тортур, смерті, страт. Звісно, туристи екстремали з різних країн світу вже практикують даний туристичний напрям та періодично відвідують різні локації, наближені до фронту в Україні. Однак реалізація даного туристичного напрямку в повоєнний період для більш широких кіл туристів потребуватиме врахування всіх етичних складових та створення абсолютно безпечних маршрутів.

Висновки. Результати проведеного дослідження свідчать про наявність значних можливостей для розвитку туристичних дестинацій у прифронтових регіонах України. Особливий інтерес викликають такі напрями, як волонтерський, солідарний, меморіальний, військовий, сільський і темний туризм. Аналіз основних чинників впливу дозволив ідентифікувати як позитивні передумови для розбудови туристичної сфери, так і ряд викликів, серед яких питання безпеки, значний рівень замінованості територій, недостатньо розвинена туристична інфраструктура та негативний імідж регіонів.

З метою адаптації прифронтових територій до потреб туристичної галузі, обґрунтовано комплекс заходів, спрямованих на забезпечення безпечного та ефективного розвитку туристичної діяльності. До ключових напрямів трансформації належать створення та маркування безпечних туристичних маршрутів, стратегічне просування регіонів у сфері туризму, залучення фінансування через міжнародні грантові програми, а також розроблення спеціалізованих освітніх ініціатив для підготовки місцевих екскурсіводів. Подальші наукові дослідження доцільно зосередити на економічному аналізі перспектив розвитку туристичного сектору в прифронтових регіонах, вивченні міжнародного досвіду реінтеграції постконфліктних територій у туристичну сферу та дослідженні потенціалу цифрових технологій для промоції туристичних дестинацій. Комплексний підхід до формування туристичного середовища на прифронтових територіях сприятиме їх соціально-економічній стабілізації, збереженню історико-культурної спадщини та покращенню іміджу регіону.

Література:

1. Ashworth G.J., Isaac R.K. Have we illuminated the dark? Shifting perspectives on «dark» tourism. *Tourism Recreation Research*. 2015. Vol. 40. Iss. 3. P. 316–325.
2. Damaged cultural sites in Ukraine verified by UNESCO. URL: <https://www.unesco.org/en/articles/damaged-cultural-sites-ukraine-verified-unesco?hub=66116>
3. Dolnicar S., McCabe S. Solidarity tourism-How can tourism help the Ukraine and other war-torn countries? URL: <https://osf.io/preprints/socarxiv/4vcpz>.
4. Hall D.R. Tourism as sustainable development? The Albanian experience of «transition». *International Journal of Tourism Research*. 2000. № 2 (1). P. 31–46. DOI: 10.1002/(SICI)1522-1970(200001/02)2:13.0.CO;2-W
5. McGehee N.G., Santos C. A. Social change, discourse and volunteer tourism. *Annals of tourism research*, 2005. № 32(3), 760-779. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.annals.2004.12.002>
6. Reimann M., Kornus O.H., Patsiuk V.S., Venherska N.S., Kholodok V.D., & Palang H. Tourism in Ukrainian frontline communities: trends, challenges, and development prospects. *Journal of Geology, Geography and Geoecology*, 32(3). 2023. 581-597. DOI: <https://doi.org/10.15421/112352>
7. Simpson J.J., Schuler Scott A. Enemy of my enemy is my friend: War volunteer tourism. *Annals of Tourism Research*. 2023. С. 101. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.annals.2023.103612>
8. Божко Л.Д., Кислюк, К.В. Меморіальний туризм як складова меморіальної культури. *Культура України*, 78, 2022. С. 7-17. <https://doi.org/10.31516/2410-5325.078.01>
9. ДАРТ об'єднує представників держави та громадськості, щоб розробити стратегію відвідування місць пам'яті війни. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/dart-obiednuie-predstavnikov-derzhavi-ta-gromadskosti-shchob-rozrobiti-strategiyu-vidviduvannya-misc-pamyati-viyni>
10. ДАРТ представило Концепцію меморіалізації пам'ятних місць. Київщина стане пілотним регіоном. 2023. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/dart-predstavilo-koncepciyu-memorializatsiyi-pamyatnih-misc-kiyivshchina-stane-pilotnim-regionom>
11. Заставецький Т., Заставецька Л. «Похмурий туризм» як відображення трагічних подій у історії та культури народів // *Наукові записки Тернопіль. нац. пед. ун-ту ім. Володимира Гнатюка. Сер. Географія*. 2011. Вип. 1 (29). С. 101–107.
12. Каднічанський Д., Каднічанська Н. Мілітарний туризм: проблематика термінології та класифікації // *Географія, економіка і туризм: національний та міжнародний досвід: матеріали XIV Міжнародної наукової конференції*. (Львів, 9 жовтня 2020 р.). Львів, 2020. С. 132-138.
13. Казьмирчук М. Меморіальний і ностальгійний туризм у вітчизняних і зарубіжних дослідженнях // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Історія*. 2016. 4(131). С. 20-31. DOI <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2016.131.4.05>
14. Лущик М., Москвяк Я. Можливості розвитку військового туризму в Україні // *Міжнар. наук. журн. «Інтернаука»*. Сер.: Економічні науки, 2021. № 9. URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/16333489757957.pdf>.
15. Мапа культурних втрат. URL: <https://uaculture.ucf.in.ua/culture-loss/>
16. Освітній проєкт для фахівців туристичного супроводу. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/osvitniy-proiekt-dlya-fahivciv-turistichnogo-suprovodu>
17. Пацюк В.С., Корнус О.Г., Венгерська Н.С. Аналіз перспектив військового туризму в прифронтових громадах України // *Восьмі Сумські наукові географічні читання : збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції (Суми, 13–14 жовтня 2023 р.) / СумДПУ імені А. С. Макаренка ; Сумський відділ Українського географічного товариства ; [упорядник А. О. Корнус]. Елект. текст. дані. Суми, 2023. С. 142–147.*

18. Пацюк В., Шука Г., Василенко А. Волонтерський туризм: Теоретичний дискурс // Географічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки. 2024. 4(4). <https://doi.org/10.32782/geochasvnu.2024.4.11>
19. Перелік територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією. Наказ Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України 22 грудня 2022 року № 309. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1668-22#n15>
20. Прилузький А.М., Стойка В.О. Солідарний та волонтерський туризм як перспективні види внутрішнього туризму в Україні в сучасних умовах // Успіхи і досягнення у науці // Серія «Гуманітарні науки», Серія «Право», Серія «Освіта», Серія «Управління та адміністрування». Серія «Соціальні та поведінкові науки». 2024. № 9 (9). С. 1263-1275. DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-9\(9\)-1263-1275](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-9(9)-1263-1275)
21. Рейманн М., Корнус О.Г., Венгерська Н.С., Холодок В.Д., Пацюк В.С., Паланг Х. Розвиток туристичного бізнесу прифронтових громад в умовах війни: зарубіжний та український досвід // Регіональна економіка. 1. 2023. С. 136-144. DOI: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2023-1-14>
22. Рейманн М., Корнус О.Г., Пацюк В.С., Венгерська Н.С., Корнус А.О. Перспективи розвитку сільського туризму у прифронтових громадах України // Слобожанський науковий вісник. Серія: Природничі науки. 1, 2024. С. 105-110. DOI: <https://doi.org/10.32782/naturalspu/2024.1.14>
23. Уліганець С., Мельник Л., Шинкаренко У. Розвиток військового туризму як одного з напрямів туристичної індустрії у поствоєнний період в Україні (на прикладі Київської області) // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки. 54(2(54)), 2023. 63–71. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2023.54.63-71>
24. Шильнікова З.М., Дульцева І.І., Матушкіна М.В. Тенденції розвитку «темного» туризму та його мотиваційні аспекти // Економіка та управління підприємствами. 22. 2018. С. 586-591.

References:

1. Ashworth, G.J., Isaac, R.K. (2015). Have we illuminated the dark? Shifting perspectives on «dark» tourism. *Tourism Recreation Research*. 40(3), 316–325.
2. Damaged cultural sites in Ukraine verified by UNESCO. URL: <https://www.unesco.org/en/articles/damaged-cultural-sites-ukraine-verified-unesco?hub=66116>
3. Dolnicar, S., McCabe, S. (2022). Solidarity tourism-How can tourism help the Ukraine and other war-torn countries? URL: <https://osf.io/preprints/socarxiv/4vcpz>.
4. Hall, D.R. (2000). Tourism as sustainable development? The Albanian experience of «transition». *International Journal of Tourism Research*. 2(1), 31-46. DOI: 10.1002/(SICI)1522-1970(200001/02)2:13.0.CO;2-W
5. McGehee, N.G., Santos, C.A. (2005). Social change, discourse and volunteer tourism. *Annals of tourism research*, 32(3), 760-779. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.annals.2004.12.002>
6. Reimann, M., Kornus, O. H., Patsiuk, V. S., Venherska, N. S., Kholodok, V. D., & Palang, H. (2023). Tourism in Ukrainian frontline communities: trends, challenges, and development prospects. *Journal of Geology, Geography and Geoecology*, 32(3), 581-597. DOI: <https://doi.org/10.15421/112352>.
7. Simpson, J. J., Schuler, Scott A. (2023). Enemy of my enemy is my friend: War volunteer tourism. *Annals of Tourism Research*. 101. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.annals.2023.103612>
8. Bozhko, L. D., & Kysliuk, K. V. (2022). Memorialnyi turyzm yak skladova memorialnoi kultury [Memorial tourism as a component of memorial culture]. *Kultura Ukrainy*, (78), 7–17. DOI: <https://doi.org/10.31516/2410-5325.078.01> [in Ukrainian].
9. DART obiednuie predstavnykiv derzhavy ta hromadskosti, shchob rozrobyty stratehiu vidviduvannia mist pamiati viiny [DART unites state and public representatives to develop a strategy for visiting war memorial sites]. (2022). URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/dart-obiednuie-predstavnykiv-derzhavi-ta-gromadskosti-shchob-rozrobiti-strategiyu-vidviduvannya-misc-pamyati-viyni> [in Ukrainian].
10. DART predstavlyo Kontseptsiiu memorializatsii pamiatnykh mist. Kyivshchyna stane pilotnym rehionom [DART presented the concept of memorialization of memorable places. Kyiv region will become a pilot region]. (2023). URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/dart-predstavilo-koncepciyu-memorializatsiyi-pamyatnih-misc-kiyivshchina-stane-pilotnim-regionom> [in Ukrainian].
11. Zastavetskyi, T., & Zastavetska, L. (2011). «Pokhmuryi turyzm» yak vidobrazhennia trahechnykh podii u istorii ta kulturi narodiv [«Dark tourism» as a reflection of tragic events in the history and culture of nations]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii Heohrafii*. 1(29). 101–107 [in Ukrainian].
12. Kadnichanskyi, D., & Kadnichanska, N. (2020). Military tourism: problematyka terminolohii ta klasyfikatsii [Military tourism: terminology and classification issues]. *Heohrafiia, ekonomika i turyzm: natsionalnyi ta mizhnarodnyi dosvid, Proceedings of the XIV International Scientific Conference* (Lviv, October 9, 2020), 132–138 [in Ukrainian].
13. Kazmyrchuk, M. (2016). Memorialnyi i nostalhiinyi turyzm u vitchyznianskykh i zarubizhnykh doslidzhenniakh [Memorial and nostalgic tourism in domestic and foreign studies]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Serii Istoriia*, 4(131), 20–31. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2016.131.4.05> [in Ukrainian].
14. Lushchik, M., & Moskviak, Ya. (2021). Mozhylyvosti rozvytku viiskovoho turyzmu v Ukraini [Opportunities for the development of military tourism in Ukraine]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka», Ser.: Ekonomichni nauky*, (9). URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/16333489757957.pdf> [in Ukrainian].

15. Mapa kulturnykh vtrat [Map of cultural losses]. (n.d.). URL: <https://uaculture.ucf.in.ua/culture-loss/> [in Ukrainian].
16. Osvitnii proekt dlia fakhivtsiv turytychnoho suprovodu [Educational project for tourism professionals]. (2025). URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/osvitniy-proiekt-dlya-fahivciv-turistichnogo-suprovodu> [in Ukrainian].
17. Patsiuk, V. S., Kornus, O. H., & Venherska, N. S. (2023). Analiz perspektyv viiskovoho turyzmu v prifrontovykh hromadakh Ukrainy [Analysis of prospects for military tourism in frontline communities of Ukraine]. *Vosmi Sumski naukovi heohrafichni chytannia, Proceedings of the All-Ukrainian Scientific Conference* (Sumy, October 13–14, 2023), 142–147 [in Ukrainian].
18. Patsiuk, V., Shchuka, H., & Vasylenko, A. (2024). Volonterskyi turyzm: Teoretychnyi dyskurs [Volunteer tourism: Theoretical discourse]. *Heohrafichni chasopys Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*, 4(4). DOI: <https://doi.org/10.32782/geochasvnu.2024.4.11> [in Ukrainian].
19. Perelik terytorii, na yakykh vedutsia (velysia) boiovi dii abo tymchasovo okupovanykh Rosiiskoiu Federatsiieiu [List of territories where hostilities are ongoing or temporarily occupied by the Russian Federation]. (2022). *Ministry for Reintegration of Temporarily Occupied Territories of Ukraine*, Order No. 309. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1668-22#n15> [in Ukrainian].
20. Pryluzkyi, A. M., & Stoika, V. O. (2024). Solidarnyi ta volonterskyi turyzm yak perspektyvni vydy vnutrishnoho turyzmu v Ukraini v suchasnykh umovakh [Solidarity and volunteer tourism as promising types of domestic tourism in Ukraine under modern conditions]. *Uspikhy i dosiahennia u nautsi*. 9(9). 1263–1275. DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-9\(9\)-1263-1275](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-9(9)-1263-1275). [in Ukrainian].
21. Reimann, M., Kornus, O. H., Venherska, N. S., Kholodok, V. D., Patsiuk, V. S., & Palang, H. (2023). Rozvytok turytychnoho biznesu prifrontovykh hromad v umovakh viiny: zarubizhnyi ta ukraïnskyi dosvid [Development of tourism business in frontline communities under war conditions: foreign and Ukrainian experience]. *Rehionalna ekonomika*. (1). 136–144. DOI: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2023-1-14> [in Ukrainian].
22. Reimann, M., Kornus, O. H., Patsiuk, V. S., Venherska, N. S., & Kornus, A. O. (2024). Perspektyvy rozvytku silskoho turyzmu u prifrontovykh hromadakh Ukrainy [Prospects for the development of rural tourism in frontline communities of Ukraine]. *Slobozhanskyi naukovyi visnyk. Seriya: Pryrodnychi nauky*, (1), 105–110. DOI: <https://doi.org/10.32782/naturalspu/2024.1.14> [in Ukrainian].
23. Ulihanets, S., Melnyk, L., & Shynkarenko, U. (2023). Rozvytok viiskovoho turyzmu yakodnoho z napriamiv turindustrii u postvoiennyi period v Ukraini (na prykladi Kyivskoi oblasti) [Development of military tourism as one of the directions of the tourism industry in the post-war period in Ukraine (on the example of the Kyiv region)]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Viiskovo-spetsialni nauky*. 54(2). 63–71. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2023.54.63-71> [in Ukrainian].
24. Shylnikova, Z. M., Dultseva, I. I., & Matushkina, M. V. (2018). Tendentsii rozvytku «temnoho» turyzmu ta yoho motyvatsiini aspekty [Trends in the development of «dark» tourism and its motivational aspects]. *Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy*. 22. 586–591 [in Ukrainian].